

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

CARPATHIAN HEARTLANDS

*Studies on the prehistory and history of Transsylvania in
European contexts, dedicated to Horia Ciugudean on his 60th
birthday*

NUCLEUL CARPATIC

*Studii privind preistoria și istoria Transilvaniei în context
european, dedicate lui Horia Ciugudean la aniversarea a 60 de
ani*

**Edited by /
Volum îngrijit de:**

**Nikolaus Boroffka
Gabriel Tiberiu Rustoiu
Radu Ota**

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXIV

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

NICOLAE GUDEA - Cluj-Napoca

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

RADU OTA - secretar de redacție

GEORGE BOUNEGRU - membru

CONSTANTIN INEL - membru

GENU POP - webmaster

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

© 2014 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

CARPATHIAN HEARTLANDS
Studies on the prehistory and history of
Transsylvania in European contexts, dedicated to
Horia Ciugudean on his 60th birthday

NUCLEUL CARPATIC
Studii privind preistoria și istoria Transilvaniei în
context european, dedicate lui Horia Ciugudean
la aniversarea a 60 de ani

Edited by /
Volum îngrijit de:

Nikolaus Boroffka
Gabriel Tiberiu Rustoiu
Radu Ota

ALBA IULIA 2014

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA, NIKOLAUS
BOROFFKA, BRÎNDUȘA CIUGUDEAN

Textele nepublicate nu se restituie.

Horia Ciugudean

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

TABULA GRATULATORIA	XV
COLEGIUL EDITORIAL, Prefață (Preface)	XIX
NIKOLAUS BOROFFKA, Memories with Horia	XXIII
Amintiri cu Horia	XXVII
BIBLIOGRAFIE HORIA CIUGUDEAN	XXXI

STUDII – STUDIES

SABIN ADRIAN LUCA, FLORENTINA MARȚIȘ, ANAMARIA TUDORIE, ADRIAN LUCA, „Consacrarea ritualică” a primei colonizări neolitice din România. Partea II. Locuirea <i>“Ritual Consecration” of the first Neolithic Settlements in Romania. Second part. Habitation.....</i>	1
GHEORGHE LAZAROVICI, CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI, SORIN COLESNIUC, SOTE ANGELESKI, Muntele Teasc. Despre sanctuare în natură (I) <i>The Teasc Mountain. On Sanctuaries in the Landscape (I).....</i>	25
ZSOLT SZÉKELY, Mormântul în cistă de piatră de la Șincai (jud. Mureș) <i>The Stone Grave from Șincai (Mureș County).....</i>	81
RADU BĂJENARU, Despre datarea și contextul unui topor fațetat din Oltenia <i>On the Dating and Context of a faceted Axe from Oltenia.....</i>	89
TÜNDE HORVÁTH, Mobility: Transhumants or Immigrants? <i>Mobilitate: transhumanți sau imigranți?.....</i>	99
DALIA ANNA POKUTTA, Food and Cooking in the Únětice Culture <i>Hrană și gătit în cultura Únětice</i>	135
CLAES UHNÉR, A critical View on the Use of Salt in the political Economy of Únětice Societies in the Circumharz Region in eastern Germany	

	<i>O viziune critică asupra folosirii sării în economia politică a societăților Unětice în regiunea Circumharz din estul Germaniei</i>	161
PETER THOMAS,	Copper and Gold – Bronze Age Ore Mining in Transylvania <i>Cupru și aur – exploatarea minereurilor din Transilvania în epoca bronzului</i>	177
SASCHA MAUEL,	A close Association of some Tens of Loom Weights from Aiud – Evidence for the Presence of the Warp – Weighted Loom in Bronze Age Transylvania, Romania <i>Un ansamblu de câteva zeci de greutateți pentru războiul de țesut de la Aiud – Dovezi ale prezenței greutateților pentru urzeală în epoca bronzului din Transilvania, România</i>	195
GABRIEL BĂLAN, RALUCA BURLACU-TIMOFTE, MARIUS RÂZA, TEODOR MUNTEAN,	Situri descoperite recent aparținând culturii Wietenberg <i>New Sites belonging to the Wietenberg Culture</i>	215
CORNELIU BELDIMAN, DAN-LUCIAN BUZEA, DIANA-MARIA SZTANCS, BJÖRN BRIEWIG,	Microscopy of Praehistoric symbolic Artefacts. Wietenberg Zoomorphic Antler Plate discovered at Șoimeni, Harghita County <i>Microscopia unor artefacte preistorice simbolice. Placa zoomorfă din corn de cerb aparținând culturii Wietenberg descoperită la Șoimeni, județul Harghita ...</i>	241
MARCIN S. PRZYBYŁA,	Cladistics, Typology and the Bronze Age Pottery from Cârna <i>Cladistica, tipologia și ceramica epocii bronzului de la Cârna</i>	287
ÁGNES KIRÁLY, JUDIT KOÓS, JÁNOS GÁBOR TARBAY,	Representations of Jewellery and Clothing on Late Bronze Age anthropomorphic clay Figurines from north-eastern Hungary <i>Reprezentări ale podoabelor și îmbrăcăminteii pe figurinele antropomorfe din lut din epoca bronzului în nord-estul Ungariei</i>	307
CRISTIAN SCHUSTER,	Faza Tei V, Aspectul cultural Vlădești II–Fundenii Doamnei, grupul Govora–Fundeni sau grupul cultural Fundenii Doamnei?	

	<i>The Phase Tei V, cultural Aspect Vlădești II – Fundenii Doamnei, the Group Govora-Fundeni or the cultural Group Fundenii Doamnei?.....</i>	341
TIBERIUS BADER, Lanzenspitzen vom Typ Dremajlovka	<i>The Dremajlovka type of lance-heads</i>	369
BOGDAN PETRU NICULICĂ, VASILE BUDUI, The Evaluation and spatial Distribution of Bronze Deposits in Bucovina	<i>Evaluarea și distribuția spațială a depozitelor de bronzuri din Bucovina</i>	387
BIANKA NESSEL, Bronze Age Portioning of raw Metal–Concepts, Patterns and Meaning of casting Cakes	<i>Porționarea metalului brut în epoca bronzului-concepte, modele și semnificația turtelor de turnare</i>	401
ANCA-DIANA POPESCU, O formă de turnare din a doua jumătate a mileniului al II-lea a.Chr. descoperită la Căscioarele	<i>A casting Mold dated to the second Half of the 2nd Millennium BC discovered at Căscioarele.....</i>	427
BIBA TERŽAN, Bemerkungen zu einem bimetalenen Vollgriffschwert aus der Hallstattzeitlichen Dolenjsko-Gruppe (SO Slowenien)	<i>Considerații privind o sabie bimetalică cu mânerul plin aparținând grupului hallstattian Dalj (SE Slovenia)</i>	445
BEATRICE CIUȚĂ, Considerații arheobotanice prilejuite de descoperirea unor resturi de <i>vitis vinifera</i> în interiorul unui vas de argint (sec. IV B.C.)	<i>Archaeobotanical Considerations occasioned by the Discovery of vitis vinifera Remains within a silver Vessel (4th Century BC).....</i>	457
MARIUS-MIHAI CIUȚĂ, Istoria pierdută – istoria recuperată. Cazul Hercules 2013	<i>Lost History – Recovered History. The Hercules 2013 Case.....</i>	471
RADU CIOBANU, Statueta lui Hercule ”Farnese” recent descoperită la Apulum – elemente de mitologie comparată, iconografie, tipologie și stil ale unei piese excepționale de artă romană	<i>La Statuette d’Hercule Farnèse récemment découverte à Apulum – éléments de mythologie comparée, iconographie, typologie et style d’une pièce exceptionnelle d’art romain.....</i>	491

RADU OTA, O nouă atestare a zeului Pan și câteva considerații privind imaginile iconografice ale divinității la Apulum <i>A new Atestation of the God Pan and some Considerations regarding the Iconographic Images of the Divinity at Apulum</i>	527
CSABA SZABÓ, Notes on a new <i>Salariarius</i> from Apulum <i>Note asupra unui nou salariarius de la Apulum</i>	533
NICOLAE GUDEA, Inscriptiones Tegularum Legionis XIII Geminae 1. Tipologia ștampilelor pe țigle și cărămizi descoperite în castru <i>Inscriptiones Tegularum Legionis XIII Geminae 1. Tiles and Brick Stamps discovered in the Camp – a Typology.</i>	545
MONICA URSU, CLAUDIU TĂNĂSELIA, SERGIU CADAR, MIRCEA CHINTOANU, NICOLAE HAR, DAN ANGHEL, ANCA TIMOFAN, GEORGE BOUNEGRU, Studiu cu privire la compoziția și proveniența mortarelor cu lianți minerali utilizați la construcția edificiilor antice de la Apulum <i>Study on the Composition and Provenience of Mortars with mineral Cement used in the Construction of antique Buildings at Apulum</i>	561
CĂLIN COSMA, Considerații privind un nou tip de zăbală din secolele VII-VIII descoperit pe teritoriul Transilvaniei și Slovaciei <i>Betrachtungen zu einem neuen Trensentyp aus dem 7.-8. JH., der auf dem Gebiet Siebenbürgens und der Slowakei Entdeckt Wurde</i>	593
DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN, O locuință medievală timpurie descoperită în anul 1995 la Alba Iulia "Dealul Furcilor". Câteva considerații privind locuirile medievale timpurii de pe teritoriul orașului Alba Iulia <i>Early Medieval Dwelling found at Alba Iulia "Dealul Furcilor" in 1995. Some Considerations about Early Medieval Settlements on the Territory of Alba Iulia</i>	615
AUREL DRAGOTĂ, Tipologia pandantivelor în formă de semilună <i>Typology of Crescent Shaped Pendants</i>	645

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

REVIEWS AND READER'S NOTES

RADU CIOBANU, Alix Barbet, <i>Peintures romaines de Tunisie</i> , ed. Picard, Paris, 2013, 336 pag., 466 fig. alb-negru și color.....	669
RADU CIOBANU, <i>Jupiter on Your Side – Gods and Humans in Antiquity in the Lower Danube Area</i> (Accompanying publication for the thematic exhibitions in Bucharest, Alba Iulia and Constanța: may – september 2013; editor Cristina Georgeta Alexandrescu) Bucharest, 2013, 295 pag., 163 ilustrații alb-negru - text, 149 ilustrații color – catalog.....	675
Lista autorilor.....	681
Indice de autori (2004-2013).....	685

TABVLA GRATVLATORIA

SOTE ANGELESKI – Cluj-Napoca
DAN ANGHEL - Alba Iulia
OLE CHRISTIAN ASLAKSEN - Gothenburg
TIBERIUS BADER - Hemmingen
JOZEF BÁTORA - Bratislava
DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN - Zalău
RADU BĂJENARU - București
GABRIEL BĂLAN - Alba Iulia
IOAN BEJINARIU - Zalău
CORNELIU BELDIMAN - București
SÁNDOR BERECKI - Târgu Mureș
KATALIN T. BIRÓ - Budapest
WOJCIECH BLAJER - Krakow
NECULAI BOLOHAN - Iași
NIKOLAUS BOROFFKA - Berlin
RODICA BOROFFKA - Berlin
GEORGE BOUNEGRU - Alba Iulia
BJÖRN BRIEWIG - Berlin
VASILE BUDUI - Suceava
RALUCA BURLACU-TIMOFTE - Cluj-Napoca
DAN-LUCIAN BUZEA - Sfântu Gheorghe
SERGIU CADAR - Cluj-Napoca
MIRCEA CHINTOANU - Cluj-Napoca
DANIELA CIUGUDEAN – Alba Iulia
BEATRICE CIUTĂ - Alba Iulia
MARIUS CIUTĂ - Alba Iulia
SORIN COLESNIUC - Mangalia
CĂLIN COSMA - Cluj-Napoca
GABRIEL CRĂCIUNESCU - Drobeta Turnu-Severin
JANOS DÁNI - Debrecen
WOLFGANG DAVID - München

MIREILLE DAVID-ELBIALI - Geneva
VALENTIN DELEANU - Alba Iulia
LAURA DIETRICH - Berlin
AUREL DRAGOTĂ - Sibiu
FLORIN DRAȘOVEAN - Timișoara
CORNELIU GAIU - Bistrița
ERWIN GÁLL - București
CLAUDIA GERLING - Berlin
ROBERT GINDELE - Satu Mare
ADRIAN GLIGOR - București
BLAGOJE GOVEDARICA - Berlin
HASKEL GREENFIELD - Winnipeg
NICOLAE GUDEA - Cluj-Napoca
SVEND HANSEN - Berlin
NICOLAE HAR - Cluj-Napoca
VOLKER HEYD - Bristol
TÜNDE HORVÁTH - Budapest
CONSTANTIN INEL - Alba Iulia
CAROL KÁCSO - Baia Mare
ELKE KAISER - Berlin
TOBIAS L. KIENLIN - Köln
VALERIU KAVRUK - Sfântu Gheorghe
ÁGNES KIRÁLY - Miskolc
JUDIT KOÓS - Miskolc
GABRIELLA KULCSÁR - Budapest
ILIE LASCU - Alba Iulia
ATTILA LÁSZLÓ - Iași
GHEORGHE LAZAROVICI – Cluj-Napoca
CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI - Iași
ADRIAN LUCA - Sibiu
SABIN ADRIAN LUCA - Sibiu
JOSEPH MARAN - Heidelberg
FLORENTINA MARȚIȘ - Timișoara
SASCHA MAUEL - Thessaloniki
FLORIN MĂRGINEAN - Arad

ZSOLT MOLNÁR-KOVÁCS - Cluj-Napoca
LIVIU MARTA - Satu Mare
TEODOR MUNTEAN - Iași
JÓSZEF GÁBOR-NAGY - Cluj-Napoca
RITA NÉMETH - Târgu Mureș
BIANKA NESSEL - Heidelberg
BOGDAN PETRU NICULICĂ - Suceava
ANCA NIȚOI - Sibiu
JOHN O'SHEA - Michigan
RADU OTA - Alba Iulia
NONA PALINCAȘ - București
CHRISTOPHER PARE - Mainz
JAROSLAV PEŠKA - Olomouc
RICHARD PETROVSZKY - Speyer
ZENO KARL PINTER - Sibiu
IOAN PISO - Cluj-Napoca
DALIA ANNA POKUTTA - Gothenburg
CRISTIAN I. POPA - Alba Iulia
ANCA-DIANA POPESCU - București
MARCIN S. PRZYBYŁA - Cracow
COLIN P. QUINN - Michigan
SORIN RADU - Sibiu
LORENZ RAHMSTORF - Mainz
MARIUS RÂZA - Alba Iulia
AGATHE REINGRUBER - Berlin
BOTOND REZI - Târgu Mureș
CĂTĂLIN RIȘCUȚA - Deva
GABRIEL TIBERIU RUSTOIU - Alba Iulia
CRISTIAN SCHUSTER - București
VALERIU ȘÎRBU - Brăila
TUDOR SOROCEANU - Berlin
THOMAS STÖLLNER - Bochum
COSMIN I. SUCIU - Timișoara
CSABA SZABÓ - Pécs
ILDIKÓ SZATHMÁRI - Budapest

ZSOLT SZÉKELY - Sfântu Gheorghe
ALEXANDRU SZENTMIKLOSI - Timișoara
DIANA-MARIA SZTANCS - București
JÁNOS GÁBOR TARBAY - Budapest
CLAUDIU TĂNĂSELIA - Cluj-Napoca
BIBA TERŽAN - Ljubljana
PETER THOMAS - Bochum
ANCA TIMOFAN - Alba Iulia
SORIN TINCU – Hunedoara
GEORGE TOMEGEA - Sibiu
ANAMARIA TUDORIE - Sibiu
JAN TUREK - Pilsen
IOAN - MARIAN ȚIPLIC - Sibiu
CLAES UHNÉR - Gothenburg
MONICA URSU - Cluj-Napoca
HELLE VANDKILDE - Aarhus
MAGDOLNA VICZE - Százhalombatta
STEFAN WIRTH - Dijon
MIHAI WITTENBERGER - Cluj-Napoca
VOLKER WOLLMANN - Obrigheim
PETAR ZIDAROV - Sofia

INSCRIPTIONES TEGULARUM LEGIONIS XIII GEMINAE

1. Tipologia ștampilelor pe țigle și cărămizi descoperite în castru

Nicolae GUDEA
Universitatea "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca

Cuvinte cheie: legiunea XIII Gemina, ștampilă, cartuș, *tabula ansata*.

Key words: legio XIII Gemina, stamp, clear-cut frame, *tabula ansata*.

În cadrul săpăturilor arheologice de salvare de la Apulum – Cetatea Carolina, în campania din anul 2011 s-au urmărit două probleme mari:

a. întrucât nu există încă un plan propriu-zis al castrului cu toate rezultatele cercetărilor am lansat o cercetare documentară în acest sens, care să integreze în afara datelor de plan necunoscute din lipsurile publicării, datele noi și legătura cu anumite artefacte sau cel puțin o parte din ele.

b. identificarea și cercetarea clădirii comandamentului, în funcție de cercetările de amenajare urbanistică din fostul parc Custozza.

În cadrul primei probleme am căutat să adunăm și să sistematizăm toate informațiile în legătură cu săpăturile arheologice de salvare mai vechi din castru, să le acordăm cu săpăturile de salvare la zi. Am realizat astfel primul plan mai complet al castrului (**Fig. 1**)¹.

În cadrul problemei 2 am încercat să realizăm un plan provizoriu al clădirii comandamentului.

Ca lucrări auxiliare am planificat un studiu preliminar al ștampilelor pe țigle și cărămizi găsite în castru și respectiv tipuri noi de ștampile găsite în clădirea comandamentului².

Ștampilele legiunii pe cărămizi, țigle și olane găsite la Apulum în diverse locuri: cimitire romane, locuința guvernatorului, temple, părți din oraș etc. au fost studiate sau mai bine zis prezentate în mai multe etape și în forme și sisteme diferite: *CIL* (la sfârșitul secolului al XIX-lea), dar neilustrate grafic; J. Szilágyi – ilustrate grafic³; I. I. Russu - număr redus de piese, dar ilustrate grafic⁴; V. Moga - neilustrate grafic⁵; V. Moga - parțial ilustrate grafic⁶; C. L. Băluță - ilustrate grafic⁷.

¹ Vezi raportul pe anul 2011.

² Lucrarea a fost încredințată unui student participant la săpături: Ioan Oprea.

³ Szilágyi 1946, p. 42, nr. 49, p. 51, nr. 199.

⁴ Russu 1965.

⁵ Moga 1985, p. 165-173.

Fig. 1. Planul castrului de legiune (după Gudea – Inel – Oargă).

⁶ Moga 1998, p. 100-106.

⁷ Băluță 1995; Băluță 1997; Băluță 2010.

Caracteristicile acestor publicații au fost următoarele: a. nu s-au urmărit descoperirile de pe obiective; locurile de descoperire sunt foarte vag nominalizate; b. datările de context lipsesc cu totul aproape; c. lipsesc criterii tipologice de departajare.

Prima ordonare a fost făcută totuși de J. Szilágyi⁸; el a stabilit cinci grupe de ștampile: LEG XIII, LEG XIII G, LEG XIII GE; LEG XIII GEM și LEG XIII G + antroponim.

O altă ordonare a ștampilelor a fost făcută de A. Neumann⁹, dar el cunoaște numai patru grupe: LEG XIII G, LEG XIII GE, LEG XIII GEM și LEG XIII G + antroponim¹⁰. Trebuie să precizăm aici că ștampilele legiunii XIII Gemina de la Vindobona datează între anii 88 – 101 p. Chr.

V. Moga¹¹ și C. L. Băluță¹² au respectat aceste grupări. Ultimul (C. L. Băluță) a mai descoperit două grupe și anume LEG XIII G (prima grupă a lui J. Szilágyi) și LEG XIII GEL.

Aș vrea să subliniez faptul că în timp ce A. Neumann a operat cu 337 ștampile ale legiunii (rezultat al celor cca 10 ani de staționare la Vindobona), la Apulum este vorba de mai multe sute, dacă nu chiar mii de ștampile ale legiunii.

În lucrarea de față voi prezenta ștampile pe țigle și cărămizi pe care le-am identificat ca descoperite în castru, pe baza lucrărilor mai sus menționate, asumându-mi și eventualele erori de localizare. Faptul că multe ștampile au fost publicate fără ilustrație ne împiedecă să considerăm subiectul ca studiat exhaustiv.

Ștampilele pe țigle și cărămizi, olane, au fost găsite în următoarele locuri/obiective din castru, acum mai bine localizate (**Fig. 2**).

1. zona zidului de incintă estic = perimetrul porții *praetoria*.
2. sala de mese din curtea cazarmii pentru pontonieri = perimetrul *praetentura sinistra*, în spatele porții *praetoria*.
3. zona Catedralei Romano-Catolice = perimetrul porții *decumana*.
4. zona palatului Apor pe latura de nord = perimetrul porții *principalis sinistra*.
5. zona Manutanței/atelierul pentru monetărie = perimetrul porții *principalis dextra* – singurul loc unde s-au făcut săpături arheologice sistematice.
6. zona Bibliotecii Batyaneum = perimetrul *retentura sinistra*.
7. în castru – fără loc de descoperire precizat.

⁸ Szilágyi 1946, p. 42-51.

⁹ Neumann 1973, p. 12-13.

¹⁰ Neumann 1973, p. 12-17, pl. XXXVII – XLIV.

¹¹ Moga 1998.

¹² Băluță 1995, Băluță 1997, Băluță 1999.

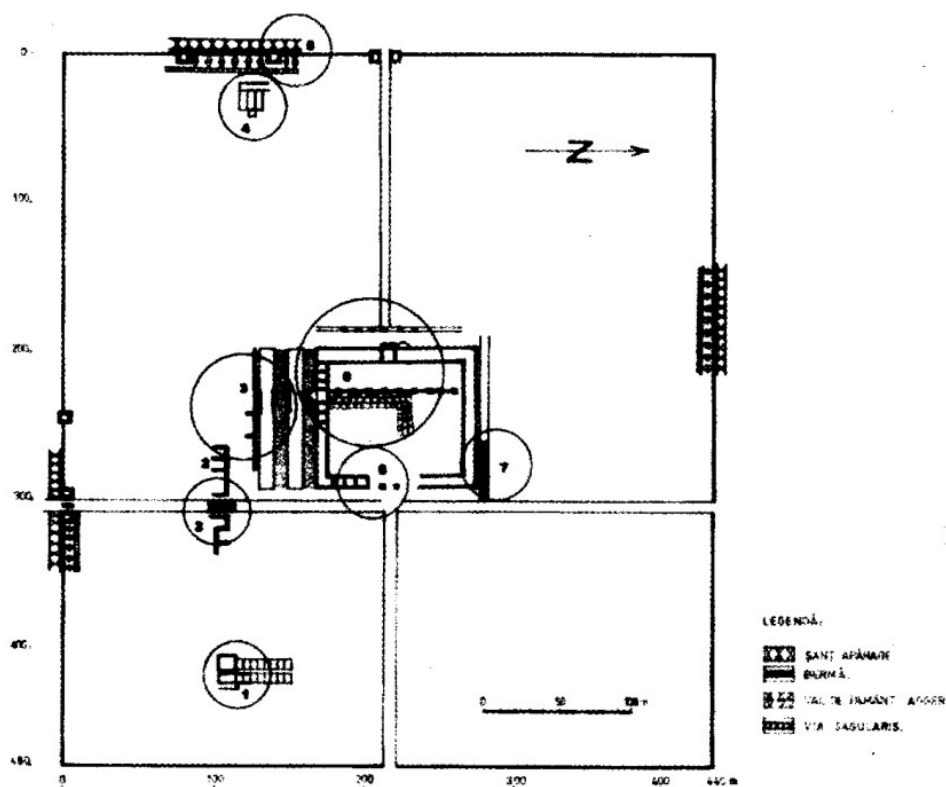

Fig. 2. Planul castrului cu principalele locuri cercetate.

Am făcut și o statistică a numărului de ștampile publicate din aceste locuri din castru, după numărul lor din culegerea IDR III/6 = Băluță 1999, statistică ce nu are vreo importanță cronologică sau istorică:

1. zona zidului de incintă estic; numerele: 1, 41, 180, 200, 220, 241, 246, 194, 176, 176 a, 107, 230, 232, 171. Deci 11 ștampile simple și patru ștampile cu antroponim.

2. sala de mese din curtea cazărzii pontonierilor; numerele: 92, 96, 235, 237. Deci două ștampile simple și două ștampile cu antroponim.

3. zona Catedralei Romano-Catolice; numerele: 7, 27, 55, 70, 94 și 162, 174, 186, 179, 225. Deci cinci ștampile simple și cinci ștampile cu antroponim.

4. zona palatului Apor; numerele: 12, 14, 15, 31, 34, 66, 74, 76, 79, 79 a, 91, 100, 110 și 162, 190, 174, 186, 179, 225. Deci 14 ștampile simple și șase ștampile cu antroponim.

5. zona Manutanței: 19 ștampile simple.

6. zona Bibliotecii Batthyaneum: 20 ștampile simple.

7. în castru – fără precizarea locului de descoperire; numerele: 37, 38, 40, 30 a, 51, 52, 62, 73, 78, 45, 45 a, 176, 259, 130. Deci 13 ștampile simple și o ștampilă cu antroponim.

În legătură cu datarea lucrurile sunt simple. Nu s-a putut data nici o piesă pe baza descoperirilor din castru. A. Neumann afirmă doar că în cadrul celor cca 10 ani de staționare a legiunii la Vindobona (83 – 101) i se pare că ștampilele simple sunt mai timpurii decât cele cu antroponim¹³. Constatarea nu ne ajută cu nimic în cazul pieselor de la Apulum. În schimb par a ne ajuta anumite tipuri de ștampile care există atât la Vindobona (88 – 101) cât și la Apulum (după 101) și sunt aceleași:

grupa I *LEG XIII G*

tipul *LEG XIII GIIB* (Neumann 1973, p. 80, nr. 1078)

tipul *LEG XIII G + VICT* (Neumann 1973, p. 85, nr. 1254)

grupa II *LEG XIII GE*

tipul *LEG XIII GE + FE* (Neumann 1973, p. 83, nr. 1223 – 1227)

tipul *LEG XIII GE + FLO* (Neumann 1973, p. 84, nr. 1229)

tipul *LEG XIII GE + POT* (Neumann 1973, p. 116, nr. 2250)

tipul *LEG XIII GE + RVFI* (Neumann 1973, p. 86, nr. 1279)

Prezența acestor tipuri de ștampile la Apulum sugerează că producția de cărămizi și țigle a legiunii a început imediat după instalarea legiunii aici, că subunitatea de cărămidari a însoțit trupa. Avem deci un prim lot de ștampile care datează de la începutul secolului II. Atare datare va putea ajuta la stabilirea datării unor obiective din castru, atunci când localizarea descoperirii ștampilelor va fi sigură.

Am încercat o primă grupare tipologică cu speranța că vreodată va deveni și databilă cronologic, măcar în parte.

Grupa I LEG XIII G (Fig. 3 - 5).

cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; litere în relief pe un singur rând

Variante după forma literei G de la Gemina.

I A 1 variantă cu litera G

I A 2 variantă cu litera C și bara înclinată

I A 3 variantă cu litera G cu picioruș

I A 4 variantă cu litera C

I A 5 variantă cu litera C în ligatură cu ultima hastă verticală a cifrei

I A 6 variantă cu litera G simplă

Variante după forma cartușului.

I B 1 variantă cu cartuș elipsoidal

I B 2 variantă cu cartuș dreptunghiular cu intrânduri la capete

¹³ Neumann 1973, p. 13.

I B 3 variantă cu cartuş format din două trapeze suprapuse

I B 4 variantă cu numărul legiunii mascat

Grupa I LEG XIII G.

tip 2 cartuş dreptunghiular cu capete rotunjite; hasta orizontală în partea de jos sub cifră

tip 3 cartuş dreptunghiular cu intrând la capete

tip 4 cartuş dreptunghiular simplu cu numele legiunii G înghesuit la capăt

tip 5 cartuş dreptunghiular simplu, la textul ştampei antroponime sau epitete ale legiunii (**Fig. 10**).

LEG XIII G + 1B

LEG XIII G + ANT

LEG XIII G + ILV

LEG XIII G + VICT

tip 6 cartuş dreptunghiular simplu; text pe două rânduri LEG XIII G + AVR GOD W FI (**Fig. 8**).

tip 7 cartuş dreptunghiular dublu; variantă care încadrează o tabula ansata.

Grupa II LEG XIII GE. (Fig. 6).

tip 1 cartuş dreptunghiular simplu

LEG XIII GE +

LEG XIII CE

LEG XIII C\ E

tip 2 variante + antroponim

LEG XIII GE + CVP

LEG XIII GE + FE

LEG XIII GE + FLO

LEG XIII GE + POT

LEG XIII GE + RVFI

LEG XIII GE + TADI

tip 2 variantă după forma cartuşului

cartuş dreptunghiular simplu, adâncit

cartuş elipsoidal

cartuş dreptunghiular dublu

cartuş dreptunghiular simplu care include o *tabula ansata*

tip 2 variantă după forma cifrei

cifră liberă XIII

cifră cu hasta orizontală deasupra XIII

cifră cu hasta orizontală dedesubt XIII

Grupa II. LEG XIII GE

variantă cu textul pe două rânduri: numele legiunii + antroponim
(Fig. 10).

LEG XIII GE / FLAVI VITAL

Grupa III. LEG XIII GEM. (Fig. 7).

tipul 1 LEG XIII GEM litteris inversis

varianta 2; text de la dreapta spre stânga; cartuş cu capetele
tăiate

tipul 2 LEG XIII GEM + PO

cartuş dreptunghiular care închide o *tabula ansata*

tipul 3 LEG XIII GEM + antroponim. (Fig. 9).

text pe două rânduri

cartuş dreptunghiular simplu

Variante:

LEG XIII GEM + AURELIUS GODES FE

LEG XIII GEM + CORNEL VALERI

LEG XIII GEM + FLAVI MARTINVS

LEG XIII GEM + FLAVI MARTIN

LEG XIII GEM + LVCRAT AQUILA

LEG XIII GEM + MEMNI FRONTO

LEG XIII GEM + POMPO FORTIS

cartuş dreptunghiular simplu cu capete tăiate oblic

Variante:

LEG XIII GEM + OFELLI ANNINI

LEG XIII GEM LVLI LOGETI

LEG XIII GEM + LAVRI SECUNDI

LEG XIII GEM + ANTESTVS

Grupa IV: LEG XIII GEL. (Fig. 10).

cartuş dreptunghiular simplu

Variante:

LEG XIII GEL + ...TINOR FIPLV

LEG XIII GEL + EVPHE

În faza actuală a cercetărilor, fără a profunza mai mult sistematizarea
ștampilelor, trebuie să spunem că ea (sistematizarea) are doar o importanță
simbolică. Ea arată următoarele:

a. numărul instrumentelor de ștampilat din *officina* legiunii era foarte
mare și soluțiile foarte variate.

b. probabil că instrumentele de ștampilat erau schimbate des din cauza
uzurii.

c. mai există variante și în funcție de dimensiunile literelor, variante pe
care acum nu le-am luat în considerare.

d. este evident că lucrau mai multe echipe de cărămidari, fiecare având un specific grafic necesar pentru normare.

Sperăm că analiza ștampilelor pe țigle și cărămizi din *principia* (cercetările din anii 2011 – 2012), unde se întrevăd anumite situații databile să ne ajute să facem un pas mai important spre criteriile cronologice.

INSCRIPTIONES TEGULARUM LEGIONIS XIII GEMINAE. TILES AND BRICK STAMPS DISCOVERED IN THE CAMP – A TYPOLOGY

SUMMARY

From the volume comprising tiles and brickstamps of the legio XIII Gemina published by Cloșca Băluță (*IDR III.6*) the author (N. Gudea) extracted only the stamps that exist on the territory of the camp. (**Fig. 1 - 2**). The aim was to identify possible types that exist only in the camp areas. The figures going with the stamps are the ones from *IDR III.6*.

Four groups of stamps have been already identified: LEG XIII G; LEG XIII GE; LEG XIII GEM; LEG XIII GEL. (**Fig. 3 – 7, 9 - 10**) – each with several types within the groups. But there are also other stamps which do not fit in these groups (**Fig. 8**).

LIST OF FIGURES

Fig. 1.	Plan of the legionary castrum (after Gudea – Inel – Oargă).
Fig. 2.	Plan of the castrum with main excavation areas.
Fig. 3.	Stampile of the legion XIII Gemina: group I.
Fig. 4.	Stamps of the legion XIII Gemina: group I.
Fig. 5.	Stamps of the legion XIII Gemina: group I.
Fig. 6.	Stamps of the legion XIII Gemina: group II.
Fig. 7.	Stamps of the legion XIII Gemina: group III.
Fig. 8.	Stamps of the legions XIII Gemina and I Adiutrix!?
Fig. 9.	Stamps of the legion XIII Gemina: group III type 2 – 3.
Fig. 10.	Stamps of the legion XIII Gemina: diverse.

Abrevieri bibliografice

Băluță 1995	- C. L. Băluță, ”Ștampile tegulare militare descoperite la Apulum. I. Ștampile cu antroponime”, <i>Apulum</i> , 32, 1995, p. 225-229.
Băluță 1997	- C. L. Băluță, ”Ștampile militare tegulare inedite descoperite la Apulum”, <i>Apulum</i> , 34, 1997, p. 138-168.
Băluță 1999	- C. L. Băluță (ed.), <i>Inscripțiile Daciei romane. III. 6. Apulum. Instrumentum domesticum</i> , București, 1999.

- Moga 1985 - V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea a XIII a Gemina*, Cluj-Napoca, 1985.
- Moga 1998 - V. Moga, *Castrul roman de la Apulum*, Cluj, 1998, (materiale tegulare p. 100-106).
- Neumann 1973 - A. Neumann, *Ziegel aus Vindobona*. RLO XXIII, Wien, 1973.
- Russu 1965 - I. I. Russu, "Inscriptiones tegularum legionis XIII Geminae", *Apulum*, 5, 1965, p. 217-232.
- Szilágyi 1946 - J. Szilágyi, *A Dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek*, Budapest, 1946.

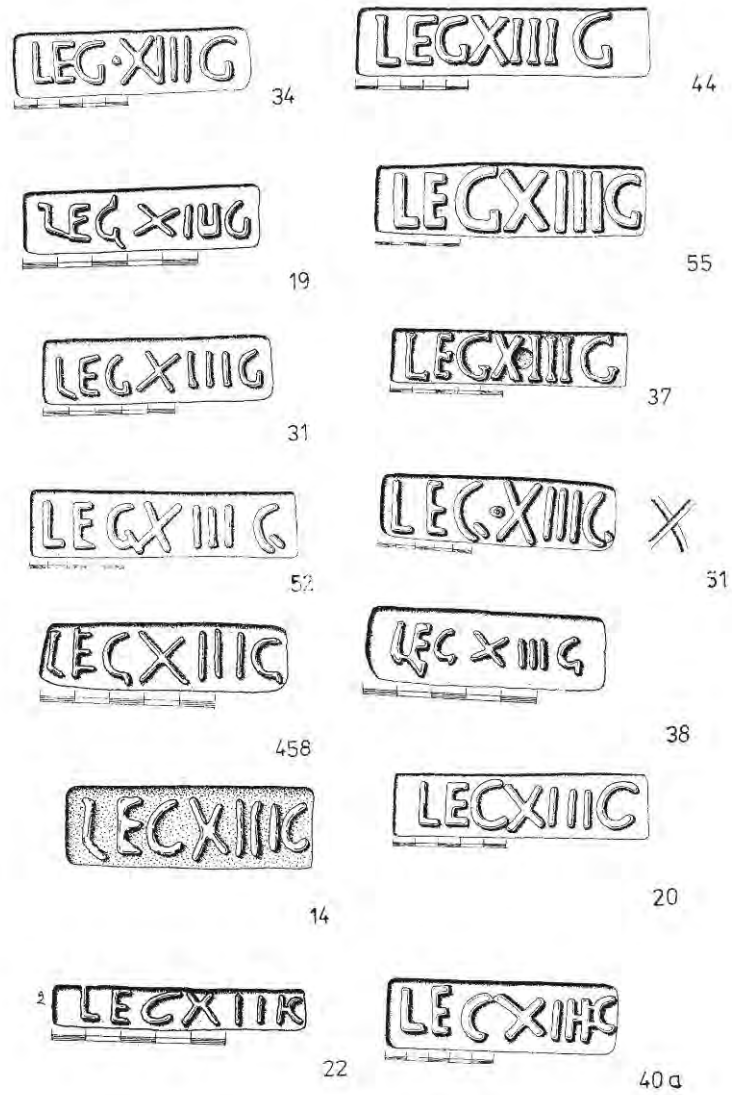
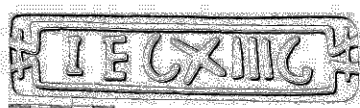

Fig. 3. Ștampile ale legiunii XIII Gemina: grupa I.

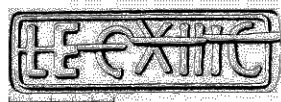
73

74

62

70

75

66

Fig. 4. Ștampile ale legiunii XIII Gemina: grupa I.

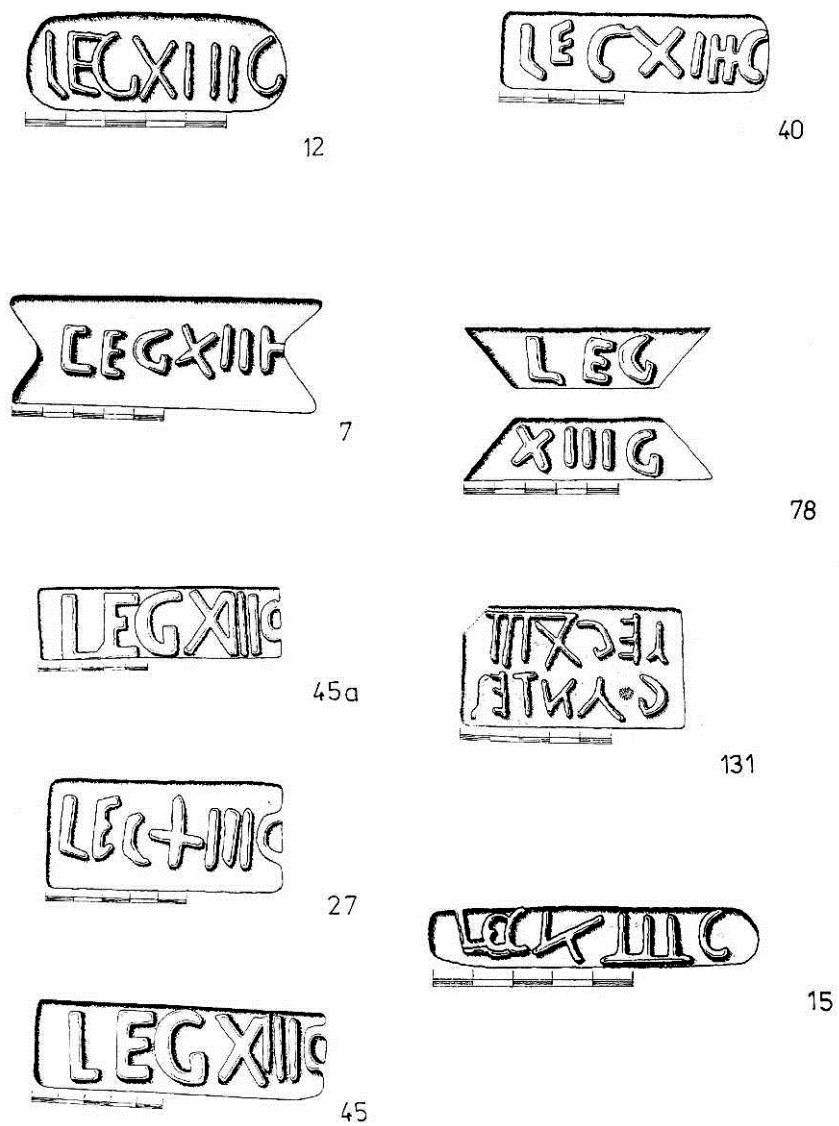

Fig. 5. Ștampile ale legiunii XIII Gemina: grupa I.

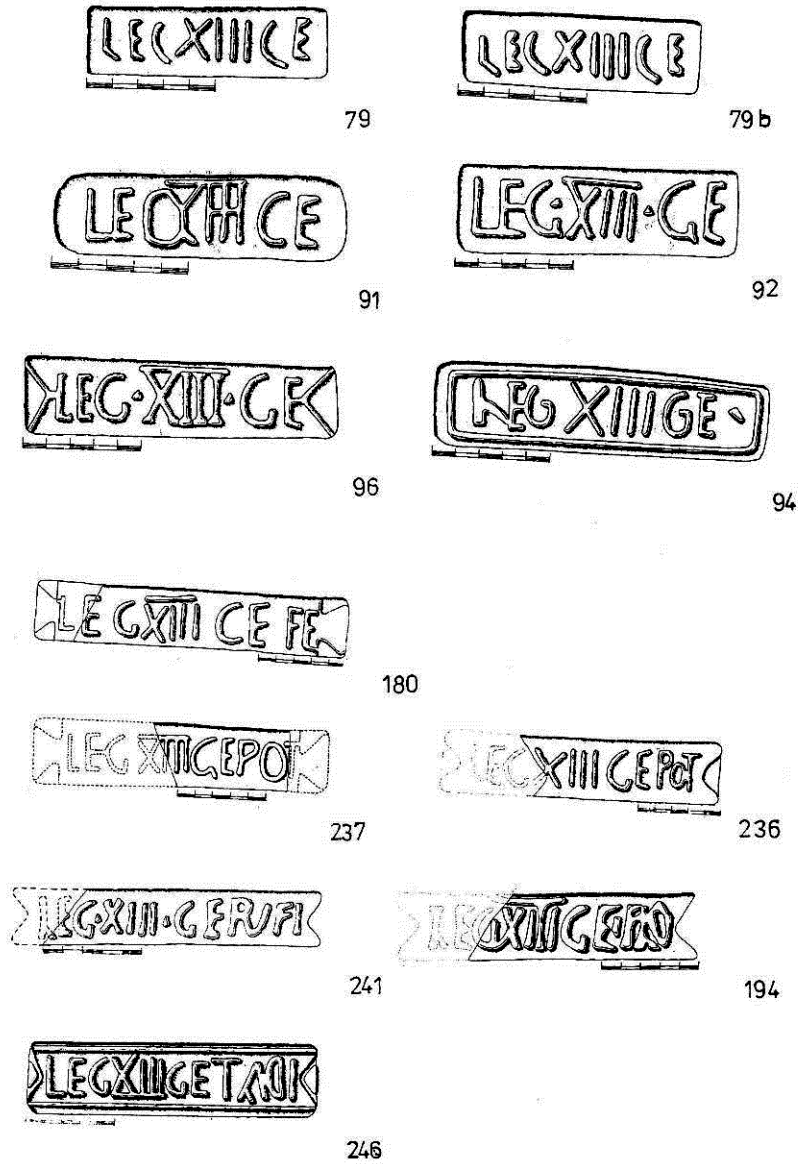
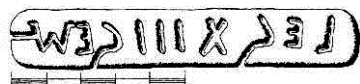

Fig. 6. Ștampile ale legiunii XIII Gemina: grupa II.

100

107

238

Fig. 7. Ștampile ale legiunii XIII Gemina: grupa III.

1

Fig. 8. Ștampile ale legiunii XIII Gemina și I Adiutrix!?

LEG XIII GEM
A V R GODFE

162

CORNELIARI
LEG XIII GEM

174

LEG XIII GEM
FLAVIMARTINVS

185 a

LEG XIII GEM
FLAVIMARTINVS

185

LEG XIII GEM
FLAVIMARTIN

186

LEG XIII GEM
LYCRETAQVILA

225

LEG XIII GEM
WEMWLEBOVO

230

LEG XIII GEM
PAMPOROTIV

240

LEG XIII GEM
ANTESTIVS

130

LEG XIII GEM
OFELMININI

232

LEG XIII GEM
ITRQIVIV

210

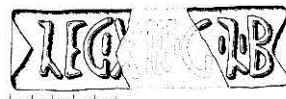
LEG XIII GEM
LAVRISECVNDI

171

Fig. 9. Ștampile ale legiunii XIII Gemina: grupa III tip 2-3.

110

221

259

200

163

176

190

253

179

Fig. 10. Ștampile ale legiunii XIII Gemina: diverse.

LISTA AUTORILOR

Dan Anghel - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, dnanghel@yahoo.com

Sote Angeleski - Cluj-Napoca, s_angeleski@yahoo.com

Tiberius Bader - Hemmingen, tib.bader@web.de

Dan Băcuet-Crișan - Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău, bacuet@yahoo.com

Radu Băjenaru - Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București, radu.bajenaru@gmail.com

Gabriel Bălan - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, liviugabrielbalan@yahoo.com

Corneliu Beldiman - «Dimitrie Cantemir» Christian University, Faculty of History, Bucharest; Romanian Scientific Society for Interdisciplinary Research, Bucharest; belcor@gmail.com

George Bounegru - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, bounegru_g_viziru@yahoo.com

Björn Briewig - German Archaeological Institute, Berlin, bjoerndebrie@yahoo.de

Vasile Budui - "Ștefan cel Mare" University, Suceava, Faculty of History and Geography, Department of Geography, vbudui@yahoo.com

Raluca Burlacu-Timofte - Universitatea "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca, raluburlacu@gmail.com

Dan-Lucian Buzea - National Museum of the Eastern Carpathians, Sfântu Gheorghe, buzealuci@yahoo.com

Sergiu Cadar - Institutul de Cercetări pentru Instrumentație Analitică Cluj-Napoca, sergiu.cadar@icia.com

Mircea Chintoanu - Institutul de Cercetări pentru Instrumentație Analitică Cluj-Napoca, chintoanu_m@yahoo.com

Radu Ciobanu - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, pufu_ciobanu@yahoo.com

Beatrice Ciută - Universitatea "1 Decembrie 1918", Alba Iulia, beatriceciuta@yahoo.com

Marius Ciută - Universitatea "Lucian Blaga", Sibiu, mariusciuta@yahoo.com

Sorin Colesniuc - Muzeul de Arheologie Callatis, Mangalia, sorinmarcelcolesniuc@yahoo.com

Călin Cosma - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca, cosma.calin@yahoo.com

Aurel Dragotă - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, reludragota@yahoo.com

Nicolae Gudea - Universitatea "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca

Nicolae Har - Universitatea "Babeș-Bolyai", Facultatea de Biologie și Geologie, Departamentul de Geologie, Cluj-Napoca, nicolae.har@ubbcluj.ro

Tünde Horváth - Budapest, tundehorvath4@gmail.com

Cornelia-Magda Lazarovici - Institutul de Arheologie, Iași, magdamantu@yahoo.com

Gheorghe Lazarovici - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, ghlazarovici@yahoo.com

Adrian Luca - Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, luca_adrian_sibiu@yahoo.com

Sabin Adrian Luca - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, sabinadrian.luca@ulbsibiu.ro; Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, sabin.luca@brukenthalmuseum.ro

Florentina Martiș - Muzeul Banatului, Timișoara, tina.martis@yahoo.com

Sascha Mauel - Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki, kontakt@mauel.dk

Teodor Munteanu - Universitatea "Alexandru Ioan Cuza", Iași, teddy_muntean@yahoo.com

Bianka Nessel - ERC Project "BronzeAgeTin" Institute of Earth Sciences Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Heidelberg, Bianka.Nessel@geow.uni-heidelberg.de

Bogdan Petru Niculică - Bukovina Museum, Suceava, niculicab@yahoo.com

Radu Ota - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, eractum@yahoo.com

Dalia Anna Pokutta - Department of Archaeology, University of Gothenburg, Gothenburg, dalia.anna.pokutta@gu.se

Anca-Diana Popescu - Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București, ancadiana_popescu@yahoo.com

Marcin S. PRZYBYŁA - Institute of Archaeology, Jagiellonian University, Cracow, mszprzybyla@gmail.com

Marius Râza - Universitatea "1 Decembrie 1918", Alba Iulia, raza_marius@yahoo.com

Cristian Schuster - Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” – Centrul de Tracologie, București, cristianschuster@yahoo.com

Csaba Szabó - University of Pécs, Pécs, szabo.csaba.pte@gmail.com

Zsolt Székely - UBB, Extensia Sf. Gheorghe, Sf. Gheorghe, szekely.zsolt@fspac.ro

Diana-Maria Sztancs - «Dimitrie Cantemir» Christian University, Faculty of History, Bucharest; Romanian Scientific Society for Interdisciplinary Research, Bucharest; beldiana22@yahoo.com

Claudiu Tănăselia - Institutul de Cercetări pentru Instrumentație Analitică Cluj-Napoca, claudiu@tanaselia.ro

Biba Teržan - Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta Oddelek za arheologijo, Ljubljana, ljubinka.terzan@ff.uni-lj.si

Peter Thomas - Deutsches Bergbau-Museum Bochum Forschungsbereich Montanarchäologie, Peter.Thomas@Bergbaumuseum.de

Anca Timofan - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, anca.timofan@yahoo.com

Anamaria Tudorie - Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, anamaria.tudorie@brukenthalmuseum.ro

Claes Uhnér - Department of historical studies, University of Gothenburg, Gothenburg, claes_uhner@hotmail.com

Monica Ursu - Institutul de Cercetări pentru Instrumentație Analitică, Cluj-Napoca, monaursu5@yahoo.com